

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՐՈՒԹՅԱՆ
պատմական գիրք. դոկտոր, ՀԱԻ

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝
ՆՎԻՐՎԱԾ ՎԱՆԻ ՀԵՐՈՍԱՄԱՐՏԻ 100-ԱՄՅԱԿԻՆ
ԵՒ ՔԱՂԱՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ
2870-ԱՄՅԱԿԻՆ**

2015 թ. մայիսի 4-6-ին «Վասպուրական» հայրենակցական միությունը եւ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտը, մասնակցությամբ պատմության եւ արեւելագիտության ինստիտուտների, կազմակերպեցին Վանի ինքնապաշտպանության 100-ամյակին եւ քաղաքի առաջին հիշատակության 2870-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողով:

Ինչպես հայտնի է, Հայոց ցեղասպանությունն ուղեկցվում էր ոչ միայն զանգվածային կոտորածներով, այլ նաեւ ինքնապաշտպանական մարտերով: Վանի ինքնապաշտպանությունը (հին տոմարով՝ 1915 թ. ապրիլի 7 - մայիսի 3) ավարտվեց հաղթանակով, իսկ Արամ Մանուկյանի, որոշ ժամանակ անց՝ նաեւ Կոստի Համբարձումյանի գլխավորությամբ քաղաքում ստեղծված հայկական իշխանությունը Ի. դարում մղած հայոց ազատագրական պայքարի առաջին քաղաքական ձեռքբերումն էր:

Այս հաջողությունների գաղտնիքը ոչ միայն հայոց կազմակերպվածությունն ու ոգու ամրությունն էր, այլ նաեւ հայ քաղաքական ուժերի՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցության, Հայ սահմանադրական ռամկավար, Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցությունների, Արմենական կազմակերպության համախմբվածության ու միաբանության արդյունք, ինչն էլ Վանի հերոսամարտի ամենակարեւոր խորհուրդն էր: Ինքնապաշտպանության ընթացքում Վանում առկա էր կուսակցական իրատեսական համերաշխություն, իսպառ բացակայում էին կուսակցամոլությունն ու դրա անցանկալի ազդեցությունները:

Չնայած գիտաժողովը նվիրված էր Հայոց ցեղասպանության տարիների հերոսական ինքնապաշտպանությունների յուրօրինակ խորհրդա-

նիշ դարձած Վանի գոյամարտին, այն շարունակում էր 2010 թ. առաջին գիտաժողովում¹ առաջ քաշված թեմատիկան: Գրավոր սկզբնաղբյուրները վկայում են, որ Տուրուշպա-Տուշպա-Վանը Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն այն քաղաքն է, որն անընդմեջ գոյատևում է ավելի քան քսանութուկես դար: Նման կարգավիճակով այն նաև աշխարհի եզակի քաղաքներից է: Իր հիմնադրման ժամանակներից Տուշպա-Վանը եղել է Վանի թագավորության (Ուրարտու), նրա անմիջական ժառանգորդ հանդիսացող Երվանդունիների հայկական պետության, նաև Վասպուրականի թագավորության (Ժ.-ԺԱ. դարեր) մայրաքաղաքը: Հետագայում եւս Վանը շարունակել է պահպանել հայկական կենտրոնի դերը, մասնավորապես ուշ միջնադարում եւ ժԹ-Ի. դարասկզբին այն Արեւմտյան Հայաստանի վաճառահի, արհեստագործական եւ մշակութային կենտրոնն էր, ամենահայաշատ քաղաքը: Ուստի՝ գիտաժողովում արծարծվում էին ոչ միայն հայոց առաջին մայրաքաղաքի, այլեւ ողջ Վասպուրական աշխարհի պատմությանն ու պատմամշակութային ժառանգությանը, հնագիտությանը, ազգագրությանը, բանագիտությանը, գրականությանը, արվեստին ու ճարտարապետությանը նվիրված թեմաներ:

Եռօրյա գիտաժողովի բոլոր վեց նիստերն էլ անցան ՀՀ ԳԱԱ-ում: Գիտաժողովին զեկուցումներով հանդես եկան 43 հետազոտողներ, որոնցից շատերը ներկայացնում էին ՀՀ ԳԱԱ մի շարք ինստիտուտներ (ի մասնավորի՝ հնագիտության եւ ազգագրության, պատմության, արեւելագիտության, գրականության, լեզվի, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի, մոլեկուլային կենսաբանության) եւ «Պատմաբանասիրական հանդեսը»: Զեկուցողներ կային նաև կրթական եւ գիտահետազոտական այլ կենտրոններից (Երեւանի պետական համալսարան, Երեւանի պետական մանկավարժական համալսարան, Մաշտոցի անվան մատենադարան, Հայաստանի պատմության թանգարան, Հայոց ազգագրության եւ ազատագրական պայքարի պատմության ազգային թանգարան, «Էրեբունի» պատմահնագիտական արգելոց-թանգարան, Ռուսաստանյան ազգագրական թանգարան (Մանկտ-Պետերբուրգ), ՀՀ ԿԳՆ կրթության ազգային ինստիտուտ), ՀՀ մշակույթի նախարարության մի շարք հաստատություններից (մշակութային արժեքների փորձագիտական կենտ-

¹ 2010 թվականի հոկտեմբերի 7-9-ը տեղի ունեցավ միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2865-ամյակին: Մի քանի տարի անց հրատարակվեց գիտաժողովի նյութերն ամփոփող «Հայաստանի մայրաքաղաքները: Գիրք I. Վան» (Երեւան, «Գիտություն», 2013, 352 էջ) ժողովածուն (կազմող, խմբ. եւ առաջաբանի հեղինակ՝ Հարություն Մարության):

րոն, պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն, մշակութային արժեքների պահպանության գործակալություն), նաև հասարակական կազմակերպություններից («Մասիս» փաստաթղթերի էլեկտրոնային շտեմարան գիտամշակութային և «Շեն» բարեգործական հասարակական կազմակերպություններ): Բանախոսների թվում էին ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, գիտությունների դոկտորներ, թեկնածուներ, Ֆրանսիան, Գերմանիան և Ռուսաստանի Դաշնությունը ներկայացնող հետազոտողներ:

Գիտաժողովի բացման խոսքը ներկայացրեց ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, պատմական գիտ. դոկտոր Հարություն Մարությանը: Ողջույնի խոսքով ներկաներին դիմեցին երեք ակադեմիկոսներ՝ ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար Յուրի Սուվարյանը, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանը, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն Ռուբեն Սաֆրաստյանը: Ի մասնավորի՝ նշվեց Վանի ինքնապաշտպանության 100-ամյակի խորհրդի նշանակությունը և դրա տոնման կարևորությունը, ողջունվեց նաև այն իրողությունը, որ նման գիտաժողով հրավիրելու մեջ մեծ է «Վասպուրական» հայրենակցական միության ավանդը:

Գիտաժողովն անցավ վեց նիստերով: Առաջին օրվա զեկուցումները վերաբերում էին Վան-Վասպուրականի՝ հնագույն շրջանից մինչև միջնադար ընկած ժամանակահատվածի պատմամշակութային և քաղաքական ժառանգությանը: *Լեոն Եպիսկոպոսյանի* հաղորդման մեջ նշվում էր, որ Հայկական բարձրավանդակի բարենպաստ բնակլիմայական պայմանները և առանցքային աշխարհագրական դիրքը թույլ են տալիս ենթադրել, որ տարածաշրջանը, հավանաբար, միջանցք է ծառայել Մերձավոր Արևելքից դեպի Եվրոպա և Հյուսիսային Կովկաս առաջին հողագործների տարածման համար: *Արսեն Բորոխյանի* զեկույցը նվիրված էր պատմական աղբյուրներում Վանա լճի հնագույն հիշատակություններին և նրա նշանակությանը Հայկական լեռնաշխարհի վաղ պատմական զարգացումներում: Հեղինակը նշեց, որ վերջին շրջանի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Վանա լիճը հիշատակվում է արդեն Ք. ա. Գ. հազարամյակի միջագետքյան տեքստերում՝ որպես «Վերին Ծով», որի ափերին էր գտնվում լեռնային Սուբարտու երկիրը, ճիշտ այնպես, ինչպես Ք. ա. Բ. հազարամյակի միջագետքյան աղբյուրներում, երբ Վերին Ծովի ափերին հիշատակվում է լեռնային Նաիրի երկիրը: Վանա լիճը առանցքային

դեր է կատարել հնագույն Հայաստանում. նրա շուրջը ձեւավորվել է գարգացել են հնագույն Հայաստանի պետական կազմավորումները: Պարզ է դառնում, որ Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն մշակույթները եղել են «լճակենտրոն»՝ առաջացել է տարածվել են լճերի շուրջ: Զեկույցում առաջ էր քաշվում «լճային քաղաքակրթություն» եզրը, որով բնորոշվում են այն մշակույթները, որոնց արժեքային համակարգում լիճը խաղում է առանցքային դեր: *Երվանդ Գրեկյանի* զեկույցում քննարկվում էին ուրարտական արքաների ժամանակագրության խնդիրները, առաջ էին քաշվում նոր մոտեցումներ: *Տորք Դալայյանն* իր զեկույցով անդրադարձավ Իշտարդուրի Առաջին արքային՝ ըստ առկա գրավոր աղբյուրների է պատմական ավանդության: *Միմոն Հմայակյանի* զեկույցում համադրվել էին Նավոյիի «Ֆարիադ է Շիրին» և Նիզամու «Լսոսրով է Շիրին» պոեմները. հեղինակը դրանցում նկատում է ասորեստանյան Շամիրամ թագուհու և «Շամիրամի ջրանցքի» կառուցմանն առնչվող հետքեր և եզրակացնում, որ Հայոց ձոր-Արտամետ-Վանտոսպ միջավայրը, որտեղով հոսել է Շամիրամի առուն, եղել է ուրարտահայկական, ասորական, իրանական և սիրիական համաբովանդակային առասպելաբանաստեղծական, նաև պատմատեղագրական հենք ունեցող հորինվածքների միաձուլման հանգուցակետը: *Հասմիկ Հմայակյանն* իր զեկույցում անդրադարձավ Վանա լճի ավազանին առնչվող հիմնական առասպելների սյուժեների դասակարգմանն ու դրանց տիպաբաժանմանը՝ նկատելով, որ այս տարածաշրջանում լիովին ներկայացված են առասպելաբանության բնագավառում հիմնական համարվող կարևորագույն առասպելները, ինչը կարող է վկայել, որ Վանա լճի ավազանը դեռևս վաղնջական ժամանակներից եղել է հոգևոր մշակույթի հնագույն օրրան: *Միքայել Բադալյանն* իր զեկույցում նկատեց, որ Իշպուինի արքայի ժամանակ կենտրոնացված պետություն ստեղծելու համար ուրարտական միապետն ընտրում է մի գաղափարախոսություն, որի հիմքում ընկնում է Խալդի աստծո պաշտամունքը: Հաղորդման մեջ դիտարկվեց Վանա լճի արևելյան գոտում Խալդիի պաշտամունքի հանրահռչակման և ամրապնդման գործընթացը:

Հայկ Ավետիսյանի, Արտակ Գնունու և Արսեն Բորոխյանի համատեղ զեկույցումը նվիրված էր Նախիջևանի տարածաշրջանի նշանակությանը բրոնզի և երկաթի դարերում: Նշելով, որ Նախիջևանն իր ողջ պատմության ընթացքում գտնվել է հիմնականում Վասպուրականի, ավելի ուշ՝ նաև Սյունիքի ազդեցության ոլորտում՝ հաճախ հանդիսանալով «կովախնձոր» պատմական Հայաստանի այդ երկու աշխարհների միջև, ցույց տրվեց, որ

այս օրինաչափությունն առկա է դեռևս հնագույն շրջանում, երբ Նախիջեւանի տարածքը հանդես է բերում առաջնակարգ ազգակցություն մերթ Վասպուրականին, մերթ Սյունիքին՝ արտաքին կապերի հիմնական ուղղություն ունենալով Իրանի տարածքը: Անշուշտ, այս օրինաչափությունը պայմանավորված է եղել Նախիջեւանի աշխարհագրական դիրքով, ինչը թելադրել է նաեւ վերջինիս պատմական զարգացման ընթացքը: Զեկույցում Նախիջեւանի հնագիտական տվյալները դիտարկվեցին Սյունիքի եւ Վասպուրականի հնագիտության շարակարգում: Նկատվեց, որ ազգային ավանդության մեջ եթե Վանը հանդիսացել է Հայաստանի հնագույն քաղաքը, ապա Արարատի լանջերին գտնվող Նախիջեւանը՝ հնագույն բնակավայրը: *Հայկ Հակոբյանը* Վանը դիտարկեց Հայաստանի գույգ քաղաքների շարակարգում: *Վրեժ Վարդանյանն* անդրադարձավ Ը. դարում Վասպուրականի նախարարական պետականության հարցերին՝ հայ-արաբական փոխառնությունների շարակարգում: *Էլիզ Թաջիրյանը* մանրամասնորեն քննեց ֆրանսիացի դիվանագետ եւ ռազմական կոմիսար Ժակ Գասոյի 1547-1549 թթ. ուղեգրական նյութերն ու դրանցում Վանի արտացոլումը:

Գիտաժողովի երկրորդ օրվա ընթացքում հնչեցին ելույթներ, որոնք առավելապես լուսաբանում էին ԺԹ. դարի երկրորդ կեսի եւ Ի. դարասկզբի իրադարձությունները: *Սուրեն Սարգսյանը* վերագնահատեց «մեծ վանեցուն»՝ Մկրտիչ Փորթուգալյանին՝ ներկայացնելով զանազան դրվագներ նրա գործունեությունից: *Սուրեն Մանուկյանը* Վանի վիլայեթի օրինակով ներկայացրեց Օսմանյան կայսրությունում ցեղասպանական միջավայրի ձեւավորման գործընթացը: *Հայկ Մարտիրոսյանը* նոր նյութերի հիմամբ անդրադարձավ գերմանական միսիոներական ներկայացվածությանը Վանում մինչեւ 1915 թ. ամառը: *Անահիտ Խոսրոեան* մանրամասն ներկայացրեց ասորիների կոտորածներն ու ինքնապաշտպանական մարտերը Վանի նահանգում ԺԹ. դարի վերջին եւ Ի. դարասկզբին: *Աշոտ Մելքոնյանը* հանգամանորեն քննարկեց ռուս կազակ Ֆ. Ելիսեևի հուշերում արտացոլված Վան-Վասպուրականի 1915 թ. ապրիլ-հուլիսյան իրադարձությունները՝ ինքնապաշտպանությունից մինչեւ ռուսական զորքերի նահանջը: *Անուշավան Զաքարյանը* ներկայացրեց Թիֆլիսի «Кавказское слово» թերթում տեղ գտած մի հրապարակում, որտեղ հանգամանալի անդրադարձ կար Վանի ինքնապաշտպանությանը՝ ականատեսի աչքերով: *Վեր-ժինե Սվազլյանի* զեկույցման հիմքում ընկած էին Վանի հերոսամարտի վկաների՝ 27 ականատես վերապրողների պատմությունները եւ հուշերը:

Հեղինակը նշում էր այդ վկայությունների կարեւորությունը հերոսամարտը ճիշտ հասկանալու և գնահատելու համար: *Գետրգ Սյունիսյանը* ներկաների ուշադրությանը հրամցրեց էջեր Համագասպ Սրվանձտյանցի կյանքի և գործունեության մասին իր հեղինակած ծավալուն, սակայն դեռեւս անստիպ աշխատությունից:

Տիգրան Մաթոսյանը ազգաբանական ուշագրավ դիտարկումներ ներկայացրեց վանեցիների բնավորության և պահվածքի գծերի մասին, որոնք և, նրա համոզմամբ, որոշիչ դեր խաղացին ինքնապաշտպանության հաղթական ավարտի գործում: *Սուսաննա Հովհաննիսյանն* անդրադարձավ Հովհաննես Թումանյանի որդու՝ Արտավազդի գործունեությանը Վանում և Վասպուրականում, որտեղ նա շուրջ երեք տարուց ավելի՝ մինչև 1918 թ. վերջին նահանջը, ազգանվեր գործունեություն է ծավալել թե՛ իբրև Միջազգային կարմիր խաչի համառոտական քաղաքների միության գլխավոր կովկասյան կոմիտեի լիազոր ներկայացուցիչ, թե՛ որպես տնտեսական գծով գործերի կառավարիչ և թե՛ որպես քաղաքի պարետ՝ զբաղվելով, մասնավորապես, որբախնամ գործունեությամբ, Մուշում, Բերկրիում և այլուր բացելով «սննդատու կացարաններ», թեյարաններ: Արտավազդի՝ ընտանիքին հասցեագրած նամակները ցուցադրում են Վասպուրականում պատերազմի առօրեականությունը և այս իմաստով ունեն նաև պատմական արժեք: Այնտեղ ներկայացվում է ռազմաճակատի թիկունքում ապրող բնակչության իրական վիճակը: *Ռուբեն Սահակյանն* իր գեկույցում հանգամանորեն խոսեց 1918 թ. մարտին Վասպուրականի՝ դեպի Պարսկաստան նահանջի մասին: *Հուսինե Ղուշյանը* Ռուսաստանյան ազգագրության թանգարանի պահոցներում 1916 թ. ի վեր գտնվող, Ա. Միլլերի գիտարշավի արդյունքում ձեռք բերված տարազի նմուշների քննությամբ ներկայացրեց Վանի կանանց գեղեցկագույն տարազը: *Արփի Վարդումյանն* անդրադարձավ Կոմիտասի և վանեցի հայտնի ազգագրագետ ու բանահավաք, Վասպուրականի բանահյուսության հմուտ գիտակ Տիգրան Չիթունու (Չիթճյան) ստեղծագործական բեղմնավոր համագործակցության պատմությանը: Դեռևս 1899-ին՝ իրենց առաջին իսկ հանդիպման օրը, Կոմիտասն սկսում է նոտագրել Վանա երգերի եղանակները Չիթունու կատարմամբ, որոնց բառերը վերջինս արդեն իսկ գրառել էր, սակայն երաժշտական կրթություն չունենալով՝ հնարավորություն չէր ունեցել ձայնագրել դրանք: Չիթունին շարադրել է 48 երգից բաղկացած մի ցանկ, որն արտացոլում է Կոմիտասի ձայնագրած Վանա երգերը: Իսկ իր անձնական արխիվը կորցնելուց հետո նա հիշողությամբ հավելել է ևս

մի ցուցակ՝ բաղկացած 29 երգից, որոնք նույնպես ձայնագրել էր Կոմիտասը 1914 թ.: Զեկուցողը նկատեց, որ Վասպուրականի երգերից մի քանիսը Կոմիտասը հետագայում մշակել է կատարել է իր համերգներում՝ ընդգրկելով դրանք («Մոկաց Միրզեն», «Իլիլին-տիպիլին» եւ «Դեհն հրնկզրնկ, դեհն ջան») հայ ժողովրդական երգի գանձարանի սքանչելի նմուշների շարքում: *Անի Միսիթարյանը* ներկայացրեց մի կարեւոր խնդիր: 1915 թ. Մեծ Եղեռնի եւ հետագա տարիներին հայ ժողովրդին բաժին հասած փորձությունների հետեւանքով ոչնչացան եւ անհետացան հայոց ազգագրության համար բացառիկ արժեք ունեցող հայկական տարազի բազմատեսակ նմուշներ: Պահպանվեցին պատառիկներ՝ հիմնականում հայ գաղթականների հագուստները: Հետագայում տարազի ուսումնասիրությամբ զբաղվողներին օգնեցին փրկված նմուշներն ու հատկապես հայ նկարիչների թողած գործերը: Հայ տարազիների տարազաձևերը հիմնականում պահպանվեցին հայ մեծանուն նկարիչներ Վ. Սուրենյանցի, Ա. Ֆեթվաճյանի, Ս. Խաչատրյանի էտյուդների շնորհիվ: Ի. դարասկզբին գալով Էջմիածին եւ տեսնելով գաղթի՝ ազգային հանդերձանքի անվերադարձ ոչնչացնող նմուշները՝ այդ նկարիչները հետամուտ եղան նրանց վրձնելու գործին: Զեկուցողի դիտարկած գեղանկարների շարքի բացառիկությունը հատկապես շեշտվում է տարազի ամբողջական համալիրների ուսումնասիրության եւ վերստեղծման գործում: *Հրանուշ Խառատյանը* 1920-ական – 1953 թթ. ԽՍՀՄ քաղաքական բռնությունների շարակարգում անդրադարձավ արեւմտահայերի ու նրանց ժառանգների հարցերին: *Արմենուհի Սյրեփանյանը* քննության ենթարկեց ծնունդով վանեցի ճարտարապետ Արծրուն Գալիկյանի կյանքն ու գործունեությունը: *Դավիթ Գասպարյանը* (համոզմունք ունենալով, որ հայոց քաղաքակրթության բնօրրանը Վանն է) հանգամանալի վերլուծությամբ ներկայացրեց Վան-Վասպուրականի բացառիկ դերը հայոց պատմության եւ մշակութային ժառանգության մեջ:

Գիտաժողովի երրորդ օրվա զեկույցները առավելապես վերաբերում էին խնդրո առարկա տարածաշրջանի բնակչության ազգագրությանն ու բանահյուսությանը: *Ավերիս Հարությունյանը*, Վանի նահանգի օրինակով, անդրադարձավ արեւմտահայության՝ 1914-1915 թթ. կոտորածների դրդապատճառների կեղծարարության խնդրին: *Լիլիթ Միմնյանն* իր զեկույցում վերլուծեց Վարազա Խաչ տոնի հետ կապված Ս. Նշանի պատմությունը, ի մասնավորի՝ հրաշալի հայտնությունը, որ տեղի է ունենում ճգնավոր Թ(ե)ոդիկի կամ Թոդմիկի աղոթքի շնորհիվ, երբ Ս. Նշանը օդ է համբարձվում, եւ դրանից երկնային լույսի 8-12 սյուներ են ճառագում

սրբատեղիների վրա: Զեկուցողը, փորձելով միացնել պատմիչների տեղեկությունները եւ հետագա եկեղեցական ու բուն ժողովրդական ավանդությունները, հնարավոր է համարում կազմել Վասպուրականի հեթանոսական սրբավայրերի քարտեզը, քանի որ, նրա համոզմամբ, դրանք ոչ միայն շարունակել են մնալ սրբավայրեր, այլեւ պահպանել են պաշտամունքի բնութագրական տեղական գծեր: *Կարեն Հովհաննիսյանն* իր խոսքում Վանի Թուխ Մանուկների նյութի հիմքով կատարված մի շարք ազգագրագետների ու հայագետների դիտարկումները համեմատեց իր դաշտային աշխատանքների ժամանակ գրանցված Թուխ Մանուկ սրբավայրերի հետ՝ հասկանալու համար, թե ինչն է ընդհանուր, եւ ինչն է մեր օրերում կան կորած, կան էլ Վանի Թուխ Մանուկների առանձնահատկությունն է: *Աշխունջ Պողոսյանը*, Վասպուրականի հայոց գորգագործական մշակույթի ուսումնասիրման հիմնախնդիրներին անդրադառնալով, հանգեց այն եզրակացության, որ Պատմական Հայաստանի այդ նահանգի հարավարեւելյան ու արեւելյան տարածքների գորգագործական կենտրոններում է նաեւ, որ պահպանվել են հայոց գորգագործական մշակույթի հնամենի ավանդույթները, որոնք նաեւ հսկայական ազդեցություն են թողել քրդական ցեղերի գորգագործության վրա: *Լիլիա Ավանեսյանն* իր զեկույցում հանգամանորեն վերլուծեց Հայաստանի պատմության թանգարանի գորգերի հավաքածուի մեջ առկա Վան-Վասպուրականի ԺԷ.-ԺԸ. դդ. չորս գորգեր, որոնք, ըստ նրա, դասվում են Արեւելքի գորգարվեստի լավագույն նմուշների շարքին: Դրանք տարբերվում են իրենց հորինվածքով, իմաստաբանական նշանակություն կրող հետաքրքիր զարդաներով, գույներով, եւ բարձրաճաշակ գունային համադրությամբ: *Կարինե Բազեյանի* զեկույցը նվիրված էր պատմական Վասպուրականի հայերի եւ, մասնավորապես, վանեցիների արհեստների ու տնայնագործության ընդհանուր բնութագրին: Հաղորդման մեջ անդրադարձ կատարվեց թեմայի շուրջ եղած ուսումնասիրությունների, գրականության եւ արխիվային տարաբնույթ նյութերի վերլուծությանն ու համադրմանը: *Սվետլանա Պողոսյանն* անդրադարձավ Վանի ճաշատեսակների համակարգում ներէթնիկ ինքնության բազմապիսի դրսևորումներին՝ ի մասնավորի նշելով, որ Վանա ուտեստներում կան կերակուրներ, ուտելիքներ, որոնք հայտնի են «Վանա» անվամբ (հարիսա, քալագոշ, բանջարով սպաս, ոսպով կուտապ, տառելխով փլավ, Վանա ժածիկ եւ այլն): Զեկուցողը նշեց, որ հայրենիքից հեռու Վանի ուտեստների մշակույթը կրողները, անգամ տասնամյակներ անց, բավական երկար պահել են ճաշատեսակների ավանդույթները եւ

սովորույթները, կերակուրների համն ու հոտը, պատրաստման ժողովրդական հմտություններն ու գիտելիքները: *Սոֆյա Գալֆայանը*, ներկաներին իր գեկուցմանը կից հրամցնելով Վանի խոհանոցին խիստ բնորոշ որոշ ապուրների, այլազանների, տոլմանների ու պինդ ճաշատեսակների եւ մի քանի խմորեղենների ու անուշեղենների պատրաստման եղանակները, գրականագետին բնորոշ 'նուրբ վերլուծությամբ անդրադարձավ կերակուրների անուններով ու բնութագրական գծերի նմանողությամբ մարդկանց տրվող դիպուկ բնորոշումներին: *Ասրդիկ Իսրայելյանը* ՀՊԹ-ում պահվող՝ Վանում պատրաստված արծաթե զարդի քննության միջոցով անդրադարձավ հայելու եւ սանրի իմաստաբանությանը զարդերում եւ հմայություններում:

Արմենակ Խաչատրյանը հանգամանորեն անդրադարձավ Վանի բուշաների խնդրին՝ հարցը դիտարկելով ավելի լայն հարթության մեջ: *Նարինե Շամանյանը* գեկուցեց Վանի ռազմապարերի մասին, որոնք իրենց կառուցվածքով եւ պարային շարժումներով առանձնանում են պատմական Հայաստանի մյուս տարածաշրջանների ռազմապարերից: Ի մասնավորի՝ գեկուցողը դիտարկեց հետևյալ ռազմապարերը. «Քերծի»՝ իր տարբերակներով, «Աշիրի գովընդ», «Շեյխանի», «Լութկի», «Վանա քուշարի»: *Հայկանուշ Մեսրոպյանն* անդրադարձավ Վանի բարբառում առկա կրոնատեղեցական հարուստ բառապաշարին: *Թամար Հայրապետյանն* իր գեկույցում նկատեց, որ Գրիգոր Նարեկացու մասին առկա ավանդագրույցներում նա ընդհանրություններ ունի «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի հերոսներից հատկապես Փոքր Մհերի, Դավթի եւ Սանասարի հետ: Նարեկացու գործողություններն ու թափառումները ժամանակագրական առումով եւ աշխարհագրորեն տեղի են ունենում Վասպուրականի եւ Տարոն-Տուրքերանի բազմաթիվ գյուղերում, բնակավայրերում, վանքերում, քարանձավներում: Հաղորդման հեղինակի վերլուծությունները նրան բերել են այն համոզման, որ ճգնավորի սակավապետ վարքով, հոգեւոր ու մտավոր տքնությամբ կատարելության հասած վանական վարդապետի՝ Գրիգոր Նարեկացու կենսապատումի փոփոխակները, վերածելվելով հայ վիպական բանահյուսության ավանդների հորձանուտում, Նարեկացուն մոտեցրել են ընդհուպ ժողովրդական վիպական հերոսի աստիճանի: Իր գեկուցման մեջ *Էսթեր Խենյանը* Վանի բանահյուսական նյութերի տեղայնացման դրսևորումներ տեսավ տասնամյակներ շարունակ իր հետազոտության հիմնական առարկա Տավուշի բանահյուսության մեջ: *Մարինե Խենյանը* անդրադարձավ Վան-Վասպուրականի հեքիաթներում առկա

կերպարներից ծերունու գործառույթին: Գիտաժողովի եզրափակիչ գեկուցողը՝ *Արմեն Մարգարյանը*, հանգամանորեն ներկայացրեց վասպուրականյան երգիծապատում-գվարճախոսությունները, դրանց ուղեկցող խնդիրները: Վերջում գիտաժողովի արդյունքներն ամփոփեց Հարություն Մարությանը:

Գիտաժողովն ուղեկցվում էր ակտիվ հարցուպատասխանով, նաև քննարկումներով: Գիտաժողովի երկրորդ օրը եղավ հանդիպում Վանա Իշխանի (Նիկոլ Պողոսյան, 1883-1915) ժառանգների հետ, որոնք ներկայացրին հետաքրքիր դրվագներ նրա կյանքից: Հաջորդ օրը ներկայացվեց ԵՊՀ հայոց պատմության ամբիոնի բազմամյա դասախոս, քարտեզագետ Գեղամ Բադալյանի նորահրատ «Վան-Վասպուրական» բովանդակալից եւ արժեքավոր ատլասը, որը կազմվել է հրատարակության է պատրաստվել ԱՄՆ Վասպուրականի հայրենակցական միության Լոս Անջելեսի մասնաճյուղի աջակցությամբ եւ հովանավորությամբ: Այդ նույն օրը գիտաժողովի մասնակիցներին Վասպուրականի ժողովրդական պարերի ու երգերի փայլուն կատարմամբ մեծ հաճույք պատճառեց «Վարք հայոց» համույթը:

Վանի հերոսամարտի դարադարձը ՀՀ ԳԱԱ-ի կողմից ներառված էր Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված գիտական միջոցառումների շարքում: 2015-ի ապրիլ-մայիսին «Մեղիամաքս» լրատվական գործակալությունը ինը ծավալուն հրապարակումներով անդրադարձավ հերոսամարտին՝ ամեն անգամ ներկայացնելով, թե ինչ էր կատարվում Վանում 100 տարի առաջ նույն օրերին. դա ցայդ աննախադեպ իրողություն էր հայաստանյան մեղիա դաշտում: Գիտաժողովը լուսաբանվեց նաև հայկական հեռուստատեսությամբ, հայկական հանրային ռադիոյի հաղորդումներում: Նախատեսվում է գիտաժողովի ավարտի մեկամյակին հրատարակել գեկուցումների ընդարձակ ժողովածու: Ձեռք է բերվել նախնական պայմանավորվածություն հինգ տարի հետո միջազգային հնչեղությամբ նշել Վան քաղաքի առաջին հիշատակության 2875-ամյակը:

